

اندیشه‌نگاری‌های شاعرانه در آثار گرافیک «فرزاد ادیبی»

منصور کلاه کج*

استادیار گروه گرافیک، دانشکده هنر، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران.

تاریخ دریافت مقاله: (۹۹/۰۶/۱۷) تاریخ پذیرش نهایی: (۹۹/۰۶/۲۹)

چکیده

اندیشه‌نگارهای شاعرانه در گرافیک، تحت تأثیر هنرمدرن در دوره فوتوریسم و به وسیله شاعرانی چون مارینتی حدود یکصدسال پیش شکل گرفت. مبانی فکری این شاعرانگی رهایی شاعران از قید و بندهای محدود و دست‌وپاگیر، دستور زبانی بود. این شیوه بیانی در عالم طراحی گرافیک در نیمه دوم سده ۱۹۰۰ میلادی به گونه‌ای دیگر تداوم یافت. نمونه‌هایی از این شاعرانگی در آثار برخی از طراحان معاصر ایران دیده شده، یکی از این طراحان فرزاد ادیبی است. وی تاکنون آثار مختلفی را طراحی کرده که در اغلب آن‌ها به خصوص کارهای متأخر وی، جوشی شاعرانه و درون‌نهادی به تناسب موضوع، جلوه می‌کند، مسئله اصلی این پژوهش، چستی گرافیک شاعرانه و چگونگی و چرایی شکل‌گیری این اندیشه‌نگاری‌ها در آثار گرافیک این طراح است. هدف این تحقیق، توصیف اندیشه‌نگاری‌های بصری فارسی در گرافیک ایرانی و پیوند عمیق گرافیک و ادبیات فاخر ایران است. رویکرد این پژوهش کیفی است که با تحلیل محتوی بصری آثار گرافیک فرزاد ادیبی، توصیف می‌شود. براساس یافته‌های این مقاله؛ اندیشه‌نگاری‌های شاعرانه، یعنی آثاری که ایده اولیه آن‌ها شعر یا جمله ادبی است. دو مشخصه شاعرانگی در گرافیک، بیان کنایی و سیالی و رهایی فرم است که در آثار ادیبی این موضوع به گونه‌ای در ساختار و درون‌مایه اثر رخ‌نمایی کرده است. اما چرایی شکل‌گیری این شاعرانگی در آثار وی به ترتیب اولویت، آشنایی با زبان مبدأ (شعر) و نیز زبان مقصد (گرافیک)؛ بیان بصری نو در گرافیک ایران؛ چیزی که ادیبی آن را آشنایی‌زدایی نامیده؛ علاقه خاص وی به شعر؛ جنس سفارش‌ها که با کار حرفه‌ای در مجله‌های ادبی همراه بود؛ موافقت با شاعران و نویسندگان، انباشت تجربه‌های بصری شاعرانه، جایگاه شعر و شاعرانگی در سپهر اندیشه ایرانی و در مواردی نیز براساس دغدغه‌های اجتماعی ایشان بوده است.

واژگان کلیدی

اندیشه‌نگاری شاعرانگی، تجسمی، تصویرسازی معاصر ایران، فرزاد ادیبی.

مقدمه

کارهای این طراح به چشم می‌خورد، ثبات و پایداری سبک شخصی، برخی از ویژگی‌های آثار وی است. از میان ویژگی‌های گفته شده آثار ادیبی، در این پژوهش، اندیشه‌نگاری‌های شاعرانه در برخی از آثار وی بررسی می‌شود. از نظر این مقاله اندیشه‌نگاری‌های شاعرانه، یعنی آثاری که ایده اولیه آن‌ها شعر یا جمله ادبی است. معیار بررسی این تحقیق، اندیشه‌نگاری با شعر است. این که اشعار یا جمله‌ها از دیگران یا خود طراح باشد، موضوع این پژوهش نیست. همچنین بررسی سایر ویژگی‌های آثار ادیبی موضوع کار این تحقیق نیست. سؤالات این تحقیق بدین شرح است: اندیشه‌نگاری‌های شاعرانه در گرافیک چیست و این رویکرد چگونه و چرا در آثار ادیبی شکل گرفته است؟

روش تحقیق

رویکرد تحقیق حاضر کیفی است که با بررسی محتوای تصویری، آثار گرافیک فرزاد ادیبی به شیوه تحلیلی، بیان می‌شود. داده‌های این مقاله برآمده از منابع کتابخانه‌ای، پایگاه‌های اطلاعاتی، مصاحبه و تحلیل شواهد بصری است. در این فرآیند، یافته‌ها در ضمن گفتگو با ادیبی و بهره‌گیری از گفتگوهای مکتوب و شفاهی، کارشناسان مختلف گرافیک در باره وی جمع‌بندی شده و پس از آن نتیجه ارائه می‌شود. ادیبی آثار شاعرانه متعددی دارد. در این پژوهش ۸ اثر از آثار این طراح، به انتخاب نگارنده تحلیل شده است.

ضرورت تحقیق

وفادار ماندن به فرهنگ بصری بومی و ایرانی و خلق جلوه‌های جدید از بطن این فرهنگ همواره دغدغه مهم برخی از فرهنگ‌دوستان و طراحان گرافیک بوده است. فرزاد ادیبی طراح است که خواسته یا ناخواسته نه تنها به این مهم وفادار مانده، بلکه صورت جدیدی از عناصر ایرانی را، رخ نمایانده است. قباد شیوا در باره آثار وی گفته است: او در کارش کندوکاوی در حیطه فرهنگ غنی خودمان دارد و سعی می‌کند با شخصیت خود با جهان، به صورت حرفه‌ای روبرو و مرتبط باشد. ادیبی هر جا که نوع سفارش به او میدان دهد، بسیار ماهرانه و به‌جا گرافیک ایرانی را در قالبی بسیار مدرن و بدیع ارائه می‌دهد (شیوا، ۱۳۹۵). معرفی تفکر و سبک این طراح، اقدامی کوچک در راستای دغدغه بزرگ‌تر وفاداری به عناصر بصری ایرانی و ضرورت اشاعه و گسترش این تفکر است.

پیشینه پژوهش

تاکنون دو جلد کارنما (کتاب مجموعه آثار) از آثار ادیبی چاپ شده است. یکی از آن‌ها ششمین کتاب از مجموعه آثار طراحان گرافیک است که به مدیریت «سعد مشکی» و به وسیله انتشارات «یساولی» در سال (۱۳۸۴) چاپ شده است. در مقدمه این کتاب

در فرهنگ ایرانی شعر و کلام موزون همواره جایگاهی ویژه داشته است. فزونی شمارگان کاربرد شعر در گفتگوهای روزمره، ضرب‌المثل‌ها، آیین‌ها، نواها، نچواها، ترانه‌ها و مانند این‌ها نشان از ارجمندی آن در فرهنگ ایرانی است. کاربرد شعر در شاخه‌های هنر ایران، هم‌افزایی دوگانه شعر و آن رشته هنری را به دنبال داشته است. نمونه بارز آن تأثیر متقابل شعر و موسیقی سنتی ایرانی و نقش بی‌بدیل موسیقی در معرفی برخی از شاعران ایرانی است. در خارج از حیطه سرزمینی ایران، بهره‌گیری «شعر کانکریت»^۱ از عنصر تجسمی برای انتقال درون‌مایه شعر، نمونه‌ای دیگر از همگرایی شعر و تصویر است که به آن شاعرانگی بصری یا تجسمی گفته می‌شود. شاعرانگی تجسمی را نخست، شاعران باب کردند. دست‌مایه کار این شاعرانگی، حروف‌نگاری بود. تاریخ نگار گرافیک «مگز» می‌گوید: «مارینتی»^۲ و پیروانش شعری جنجالی و احساساتی ساختند که صرف و نحو رایج را در آن به کنار نهادند (مگز، ۱۳۸۴: ۲۷۹). به گفته مگز، مارینتی اعتقاد داشت کسی که ناظر یک انفجار بوده کلماتش باید با جیغ کشیدن به مخاطب پرتاب شود (مگز، ۱۳۸۴: ۲۷۹، نقل‌شده از مارینتی). مفهوم اصلی شاعرانگی انتقال درون‌مایه شعر بود که با حروف عملی می‌شد. تا سال‌های ابتدایی ۱۹۰۰ میلادی، حروف الفبا فقط به شکل‌های رایج افقی و عمودی به کار می‌رفت، از این زمان به بعد بود که حروف نگاری به شکل و صورت‌های دیگر نیز مورد استفاده قرار گرفت. بازی با کلمات در قالب تصاویر تجسمی و غیر معمول، شکلی تازه‌ای از کاربرد حروف بود، چیزی که از آن به نام شاعرانگی در گرافیک یاد شد. این سبک از طراحی از سال‌های ۱۹۶۰ تا ۱۹۹۰ میلادی در برخی از آثار گرافیک اروپا دیده شد. در گرافیک ایران هم طراحانی هستند که به گونه‌ای جنبه‌ای از شاعرانگی در کارشان دیده شده، از جمله آن‌ها به گفته «افشار مهاجر»، طراحانی چون، «قباد شیوا»، «علی خسروی»، «مهنوش مشیری»، «فوزی حسن تهرانی» و افراد بی‌نشان یا کم‌نشان دیگر است (افشار مهاجر،^۳ ۱۳۹۹).

در این میان «فرزاد ادیبی»، طراح است که این شاعرانگی را به صورت پیوسته، نظام‌مند و متفاوت ادامه داده به گونه‌ای که این سبک طراحی، بخشی از هویت کاری وی شده است. وی از ابتدای دهه هفتاد خورشیدی به صورت حرفه‌ای وارد عرصه طراحی گرافیک شد. ادیبی، از آن زمان تاکنون آثار متعددی را در شاخه‌های مختلف گرافیک، از جمله گرافیکی که از آن به نام «فرهنگی» یاد می‌کنند، طراحی کرده است. در آثار فرزاد ادیبی «نوشتار»^۴ جایگاهی فراتر از عنصر اطلاع‌رسان مرسوم دارد. آثار متأخر ادیبی آمیخته‌ای از شاعرانگی بصری با تخلص ویژه طراح است، مشخص بودن هویت طراح و هویت ملی آن، بیان بصری و تکنیکی خاص که در اغلب

قیاس با پیشینه

درباره آثار ادیبی تاکنون در قالب مصاحبه، نقد، گفتگو، معرفی، مطالبی نوشته شده، که هیچ‌کدام در ساختار پژوهشی و مبتنی بر بررسی اثر نبوده، همچنین به مفهوم شاعرانگی در گرافیک و سابقه آن اشاره نشده است. این پژوهش از سابقه پیوند شعر با گرافیک شروع شده، سپس به شاعرانگی در گرافیک دهه ۸۰ میلادی در اروپا پرداخته و پس از آن چند اثر ادیبی بررسی و مفهوم شاعرانگی و چرایی و چگونگی گرایش به آن در آثار این طراح بررسی شده است.

درباره فرزاد ادیبی

درگاه اینترنتی «هنرنامه»^۷ ادیبی را این‌گونه معرفی کرده است: «فرزاد ادیبی، طراح و گرافیست باسابقه ایرانی متولد ۱۳۴۶ خورشیدی است. وی فارغ‌التحصیل رشته گرافیک از دانشکده هنرهای زیبا دانشگاه تهران در سال ۱۳۷۳ و عضو رسمی انجمن صنفی طراحان گرافیک ایران است. ادیبی مدرس مدعو دانشکده هنرهای زیبا، دانشگاه سوره تهران، دانشگاه سوره شیراز، دانشگاه ایالتی وارونژ (روسیه)، و نیز مدرس کلاس‌های آزاد دانشکده هنرهای زیبا (دانشگاه تهران)، هنرستان هنرهای تجسمی پسران و... است. وی از طراحان پرکار معاصر ایران است که عمده فعالیت‌های او در زمینه گرافیک فرهنگی از جمله طراحی پوستر، جلد کتاب، مجله، صفحه‌آرایی و تصویرسازی مطبوعات و گاهی نوشته‌هایی در باره هنر گرافیک است.» ادیبی تاکنون در بیش از چهل نمایشگاه جمعی شرکت داشته و جوایزی متعددی نیز کسب کرده است.

مفاهیم پژوهش

دو مفهوم اندیشه‌نگاری و شاعرانگی از مفاهیمی هستند که در ادامه شرح داده می‌شوند.

الف) اندیشه‌نگاری

در فرهنگ آنلاین «آبادیس»^۸ «مفهوم اندیشه‌نگاری»^۹ با ایدئوگرافی یکی دانسته شده و آن را ترسیم نگاره‌هایی معنی کرده که بیانگر اندیشه‌های خاصی هستند. اندیشه‌نگاری در این پژوهش به معنای به تصویر درآوردن افکار و ایده‌هاست.

ب) شاعرانگی در هنرهای تصویری و گرافیک

فرهنگ آنلاین فارسی «واژه‌یاب» شاعرانگی را این‌گونه معنا کرده است: شاعرانگی: «شاعرانه» یعنی به طرز و شیوه شاعران، همانند و به‌گونه شاعران «شاعرانگی» یعنی حالت و چگونگی شیوه شاعران یا چگونگی شعراندیشی شاعران، چگونگی سبک شعری شاعر، یعنی حالتی لطیف و سیال همچون حالتی که شاعران در هنگام سرودن شعر تجربه می‌کنند. این واژه بر دو جنبه تأکید دارد:

افتخارات و تلاش‌های طراحانه ادیبی در دو صفحه منتشر شده است. همچنین ۱۲ صفحه از شماره ۳۲ مجله «نشان» در سال (۱۳۹۳) به ادیبی و آثارش پرداخته است. در همین مجله «مجید کاشانی» برخی از ویژگی‌های آثار فرزاد ادیبی را این‌گونه بر شمرده است: ادیبی در آثارش از دریچه ادبیات به دنیای تصویر وارد می‌شود. استعاره کنایه، ایهام، اغراق و... که با شوخ طبعی، شاعرانگی و حساسیت‌های این طراح در آمیخته‌اند، ساختار اصلی، دستمایه و آرایه‌هایی همیشگی آثار وی هستند (کاشانی، ۱۳۹۳: ۱۰-۲۱). در باره آثار فرزاد ادیبی اظهار نظرهای متعددی دیگری نیز شده است. این اظهارنظرها اغلب در قالب نقد آثار و مانند آن در نشریات و درگاه‌های اینترنتی انتشار یافته است. «احمدرضا دالوند» در باره آثار وی گفته است: آنچه ادیبی را متمایز کرده و در مرزهای شگفت‌انگیز یک گرافیست مؤلف و خلاق قرار می‌دهد، اهتمام او به «روحیه کالیگرافیک»^{۱۰} و حال و هوای شرقی و ایرانی است. برخلاف بسیاری از طراحان گرافیک که این مرزهای ظریف و گاه عرفانی عنصر «خط» را نمی‌شناسند، در آثار فرزاد ادیبی، همواره «ادب استفاده از خط» با حرمت فراوان مراعات می‌شود» (دالوند، ۱۳۸۶: ۱۷). در همین باره «مرجان زاهدی» (بی‌تا) گفته است: فرزاد ادیبی و... با ترکیب نوشتار فارسی در کنار تصویرسازی یا عکس‌هایی که بیان‌گر هویت ایرانی‌اند رنگ و بویی خاص و گاه شاعرانه به آثارش بخشیده است. «زاهدی، بی‌تا». «قباد شیوا» در باره آثار فرزاد ادیبی، گفته است: «در نسل جدید هنرمندان گرافیک کشورمان؛ ادیبی دارای بضاعتی بسیار صمیمی و احترام‌برانگیز است. وی با تمام حساسیتش به حرفه و هنر گرافیک، هنرمندی شرقی‌ست، که تا حدامکان سعی می‌کند به دور از «ایسم‌های» وارداتی باشد» (شیوا، ۱۳۹۵). «محمدرضا طهماسب‌پور» در باره کاربرد عکس در آثار ادیبی این‌گونه گفته است: فرزاد ادیبی چند سالی است که به نیکویی، این عنصر تأثیر گذار را در آثار خود به کار گرفته است. در بیشتر آثار گرافیک او، عکس نقشی محوری در انتقال پیام یا رویکرد زیباشناسانه اثر بر عهده دارد... عکس به معنای تصویر عکسبرداری شده در آثار گرافیک فرزاد ادیبی حضوری فعال و در بیشتر موارد نقشی اساسی بر عهده دارد. به طوری که گاه پیوستگی این عنصر اساسی دیداری در آثار او گام نخست رویارویی مخاطب با آثار اوست. عکس‌هایی که بیشتر در فرآیند تولید یک اثر گرافیک از زمینه اصلی خود جدا و در فضایی دیگر بازنمود شده‌اند و معناهای دیگری از کارکرد پیشین عکس را به معنای تصویری مجرد در چارچوبی خاص رقم زده‌اند (طهماسب‌پور، ۱۳۸۹). پیرامون همین موضوع «محمد ضمیران»^{۱۱} (نقل‌شده از ادیبی، ۱۳۹۷) گفته است: در کارهای ادیبی گونه‌ای از مفاهیم فلسفی دیده می‌شود.

یکی لطافت و دیگری استعاری و کنایی سخن گفتن. در باره شعر هم «محمد رضا شفیعی کدکنی» (پی‌تا) می‌گوید: «شعر گره‌خوردگی عاطفه و تخیل با زبان آهنگین است. «سیدرضا سیدحسینی» به نقل از «رنه کرو» در باره شعر این‌گونه گفته است: شعر از این سو به آن سو پل می‌زند، از شی به صور خیال، از صور خیال به اندیشه، از اندیشه به امر محسوس. شعر جاده‌ای است بین عناصر دنیا که ضروریات روزمره آن‌ها را از هم جدا کرده است (سیدحسینی ۱۳۸۴، ج ۲: ۸۵۷). به گمان شاید، بارزترین وجه مشترک شعر و نقاشی پیوند مستحکم عاطفه و تخیل باشد.

رابطه نقاشی و ادبیات همواره عمیق و دیرپا بوده و تبلور بارز آن تأثیر و تأثر مکاتب هنری و ادبی، بر آن‌ها بود. سیدحسینی در این باره گفته است: «سورئالیسم» نه تنها ادبیات بلکه هنر نقاشی را نیز به کلی زیر و رو کرده است... در جایی دیگر به نقل از «برتون» نوشته است: حقیقت این است که شعر در نقاشی میدان دید وسیع‌تری پیدا می‌کند. «سیدحسینی» با مثال آوردن از تابلوی «تناسخ نارسیس»، «سالوادوردالی» می‌گوید: «شعر و نقاشی مکمل همدند، نقاشی نیز مانند شعر بیان زندگی ثانوی انسان است» (همان، ص. ۸۷۸-۸۷۳). در رابطه شعر و تصویر، شعر اغلب جایگاه خاص خود را داشته و تصویر ترجمه‌ای از شعر و کلام یا هماهنگ، همراه و هم‌سو با آن بوده، مانند برخی از نگارگری‌های ایرانی که شعر اغلب در قابی مشخص در تصویر جای داشت. تبدیل کلام به تصویر، به طور عمده از اتفاقات دوران معاصر است که نمود آن در سبک «شعری کانکریت» تبلور یافته است. شعر کانکریت علیرغم آنکه از اوایل قرن ۱۷ به وسیله از شاعرانی چون «جرج هربرت» تجربه شد، اما باب شدن این اصطلاح از دهه پنجاه میلادی به بعد بود. به گفته «دین محمدی» شعر کانکریت یا شعر تجسمی یکی از جریان‌های مدرن شعری اروپاست. این شعر از درهم آمیختگی شعر، گرافیک و در مواردی از خطوط خوشنویسی پدید می‌آید» (دین محمدی، ۱۳۹۵). در این جریان شعری، ساختار نوشتاری شعر، به صورت یک تصویر

تجسمی شکل می‌گیرد. «تلفیق، چیدمان، تجمع، تفرق، تقطیع واژه‌ها و تغییر ضخامت و حالت حروف و تصویرسازی با کلمه از دیگر ویژگی‌های این نوع شعر است. تصویر، نمونه‌ای از این سبک تصویری است که درون‌مایه اصلی شعر را به مخاطب انتقال می‌دهد» (همان). نخستین شاعرانی که آفرینش قطعات ادبی به شکل بصری و دیداری به معرض گذاشتند، «فلیپو ماریتی»، «لوئیس کارول»، «استفان مالارمه»، و «گیوم آپولینر»^۲ بودند. آپولینر شاعر (ایتالیایی‌تبار) فرانسوی، بود، که اشعار خود را که نوعی اندیشه‌نگاری به شمار می‌رفت به تصویر می‌کشید (تصویر ۲). اندیشه‌های شعری آپولینر به راحتی از روی تصاویر قابل کشف بود. آپولینر را به گونه‌ای خالق کوپسِم ادبی می‌دانند.

مکتب شعر تجسمی کانکریت، گرافیک و ادبیات را خویشاوندتر ساخت. گرافیک که از دل نقاشی برای رفع ارتباطات عمدتاً تجاری قد علم کرد، در شکل قدیمی ایرانی‌اش، چون نگارگری، تصویرگری، کتاب‌آرایی و... همواره به فراخور نیاز و بسته به موضوع سفارش با شعر و ادبیات درآمیخته بوده است. از میان شاخه‌های نام‌برده، خویشاوندترینشان با گرافیک امروزی تصویرگری و کتاب‌آرایی است که در میان این آثار نیز پیوند شعر و گرافیک همواره وجود داشته و دارد. شاعرانگی در گرافیک به دو صورت خود را نشان دهد. یکی کاربرد اندیشه‌های شعری در فرآیند طراحی و دیگری تبدیل عناصر بصری به حالتی شاعرانه است. همان‌گونه که در معنای شعر گفته شد شعر آمیخته به استعاره و کنایه است، بنابراین در فرآیند طراحی مبتنی بر شعر نیز بیان کنایی و سیالی و روانی و لطافت بصری اثر نیز باید ملموس باشد.

بحث

در سراسر حیات گرافیک معاصر ایران، پیوند شعر و گرافیک در فرآیندی مشخص و پیوسته، در آثار یک طراح کم‌تر دیده شده، این مهم را «فرزاد ادیبی» طراح معاصر گرافیک ایران، در آثار خود

تصویر ۲. نمونه‌ای از شعر کانکریت، شاعر: آپولینر. منبع:

<https://www.pinterest.com/pin/241435230003495359>

تصویر ۱. نمونه‌ای از شعر کانکریت، شاعر: نامشخص. منبع:

<https://www.pinterest.com/pin/43389374534228068>

بیشتر یا سیال‌تر شدن کیفیت تصویر شوند و به طریقی بر فیزیک معمول و مرسوم، غالباً رسمی‌تر فائق شوند یا موجب آشنایی زدایی^{۱۲} از روزمره‌گی‌ها شوند، می‌تواند شاعرانه قلمداد شوند. «قبلاً گفته شد، شاعرانگی در گرافیک به دو صورت تبدیل اندیشه اثر به شعر یا استفاده از اندیشه‌های شاعرانه در طراحی اثر و تبدیل عناصر بصری به حالتی شاعرانه خود را نشان می‌دهد. ادیبی در گفتگوی دیگری گفته است: آشنایی با زبان مبدأ (شعر) و نیز زبان مقصد (گرافیک) مسیر را برایم هموارتر کرد (ادیبی، ۱۳۹۹).

در مواجهه با سفارش‌های گرافیک همواره دو موضوع مهم است. یکی طرح واره ذهنی اولیه (ایده) و دیگری چگونگی تصور کردن این طرح ذهنی است. در فرآیند شاعرانگی این دو موضوع با تبدیل ایده به شعر و سپس اجرای آن به تصویر تحقق می‌یابد. ادیبی در گفتگویی به مناسبت برگزاری نمایشگاهش^{۱۳} گفته است: برای ایده‌پردازی به دو شکل عمل می‌کنم: «ایده در ساختار» و «ایده در درون مایه» البته باید به این موضوع توجه داشت که هیچ ساختاری بدون مفهوم نیست و هیچ مفهومی نیز بدون ساختار شکل نمی‌گیرد» (ادیبی، ۱۳۹۳). به نظر می‌رسد، دغدغه‌های دیرپای شاعرانه و اجتماعی و نیز تجربه‌های تکنیکی و جنس سفارش و سفارش دهنده مسیر را برای تمرکز ویژه به شاعرانگی در آثار گرافیک ادیبی، هموار کرده است. ساختار شاعرانگی از نظر ادیبی علاوه بر دور شدن از فرم‌های معمول و مرسوم شناخته شده، دور کردن ذهن مخاطب از عناصری است که تاکنون دیده است. ادیبی، در باره فرآیند کار خود می‌گوید: وقتی شعر به عنوان نوشتار و ایده طراحی در ذهن شکل بگیرد، حاصلش هماهنگی و یکدستی همزمان است، مانند یک کار سینمایی که کارگردانی فیلم‌نامه فیلمش را خودش نوشته است. هماهنگی بین محتوا و ساختار و حذف و اضافه کردن فرم گرافیکی و ویرایش متنی که اسلوگان^{۱۴} می‌تواند باشد، هم آسان است

در روندی مستمر پی گرفته است. به گفته زاهدی، «فرزاد ادیبی»، «کوروش پارسائزاد»، «پریسا تشکری»، از کسانی هستند که آثار آن‌ها علاوه بر هویتی ایرانی، دارای رویکردی شاعرانه‌اند (زاهدی، بی‌تا). قبلاً هم به نقل از کاشانی گفته شد که ادیبی از درجه ادبیات به گرافیک وارد می‌شود: در باره آثار ادیبی، دالوند گفته است: «ادیبی از یک تبارشناسی هنرمندانه برخوردار است. روح کالی گرافیک وی، منحصر به کاربرد عنصر «خط» و «نوشتار» در آثارش نیست. در بسیاری از آثارش که از نقوش مختلف بهره گرفته، توانسته «نقش» را از صافی این روح کالی گرافیک، به شدت شرقی، عبور دهد» (دالوند، ۱۳۸۶: ۱۷).

ادیبی، در پاسخ به سؤالی درباره چگونگی شکل‌گیری شاعرانگی در آثارش می‌گوید: این شاعرانگی برآمده از علاقه دیرپایی است که به شعر داشته‌ام. وی در ادامه می‌گوید: ایامی چند هم، افتخار شاگردی «شمس لنگرودی»، «حافظ موسوی»، «قیصر امین‌پور»، «ساعد باقری» و... را داشته‌ام و خود نیز در دوره‌های مشق شعر کرده‌ام. به قول برخی از دوستان، شعر در آثار گرافیک من به گونه‌ای تداوم یافته است» (ادیبی، ۱۳۹۷). آن‌گونه که آثار ادیبی گواهی می‌دهند، وی برخی از پیام‌هایش را با تخیل و تخیل را به شعر، و شعر را به تصویر و نوشتار و نماد و رنگ و رمزگان درآورده و از همین مدخل آن‌ها را با فنون گرافیک و تکنیک خاص خود در آمیخته و به شیوه‌ای که سفارش دهنده و مخاطب آن را شناخته‌اند؛ اجرا می‌کند. با توجه به آنچه در باره شعر کانکریت گفته شد، وجه تمایز آثار ادیبی وفاداری به اصول گرافیک و مناسبات ویژه آن است. ادیبی در باره نحوه حضور شاعرانگی در آثارش می‌گوید: شاعرانگی، می‌تواند در ساختار و محتوی اثر هنری بروز کند. بسیاری از صنایع ادبی با هنرهای بصری قابل انطباق هستند. این مقولات در مضمون و محتوا رخ‌نمایی می‌کنند. در ساختار نیز تکنیک‌ها و جلوه‌هایی که موجب انعطاف

تصویر ۵. اثری با ایده شعری: تو قامت بلند تمنای ای درخت!... منبع: (آرشبو آثار ادیبی)

تصویر ۴. اثری به مناسبت ماه محرم با ایده شعری باز این چه شورش است که در خلق عالم است... منبع: (آرشبو آثار ادیبی)

تصویر ۳. پوستر سومین سوگواری هنرهای نمایشی خیمه (پنج تن) ایده شعری: خوشا پنج خورشید و یک آسمان و... منبع: (آرشبو آثار ادیبی)

است. بیان بصری این قاب‌ها هر کدام با تکنیک و روشی متفاوت، اما در نهایت همسان ارائه شده است. شعر تصویر پوستر ۵ از شاعر دیگری است که ادیبی با تکنیک ویژه خود حجم سبز درخت را طراحی و سپس تنه آن را با نوشتاری که خاص او و مرتبط با شعر شاعر است با بازی با ضخامت و تموج نوشتار طراحی کرده است. انعکاس درون‌مایه شعر شاعر در تصویر و نوشتار از بارزهای خاص این پوستر است. نوشتار طراحی پوستر به جای تنه درخت (یا ساقه‌های آن) به عنوان عنصری تجسمی متناسب با کاربرد عناصر تجسمی استفاده شده است. همان‌گونه که در بخش میانی مقاله در باره شعر کانکریت و انتقال درون‌مایه شعر با عناصر تجسمی توضیح داده شد، یکی از تفاوت‌های سبک گرافیک شاعرانه ادیبی، با سبک شعری کانکریت طراحی عناصر نوشتاری براساس عناصر تجسمی است در حالی که در سبک شعری کانکریت اغلب نوشتار تابع فضای مثبت یک شکل یا در درون خطوط محیطی یک اثر جای گذاری شده‌اند. تصویر ۶، کارتی برای نوروز است که با هفت قاب، به نشان هفت‌سین نوروز، به صورت زیر هم و دنباله‌دار اجرا شده است. به نظر می‌رسد رمزگان و نمادهای عددی برای ایده‌سازی در ذهن ادیبی جایگاهی ویژه دارند. این گونه آثار دنباله‌دار ادیبی، غالباً برای کاربرد در فضای مجازی و نیز به صورت تاخورد در چاپ مقوایی مناسب‌ترند. تصویر ۷، اثری با موضوع یلداست که براساس شعری از طراح، اجرا شده است. عنصر اصلی تصویری این اثر، نوشتاری به خط نستعلیق است که به صورت دو تیکه بالا و پایین، با توجه به موضوع اجرا شده است. در آمیختگی حروف و درگیری آن‌ها با یکدیگر با توجه به کلمه «درآمیخته» در متن شعر جلوه‌ای از درآمیختگی ساختاری است. شیوه اجرایی این اثر تا حدودی مانند تصویر قبلی، اما با تعداد قاب‌های کم‌تر است. تصویر ۸، پوستر دیگری از ادیبی است که درون‌مایه موضوعی پوستر به شعر تبدیل شده، این اثر که شعر آن از طراح و مرتبط با موضوع است با سبک ویژه وی در قسمت بالایی پوستر جای گذاری شده است. تصویر ۹، اثری دیگر از ادیبی است که براساس شعری از شاعری دیگر شکل گرفته است. دو ویژگی بیان کنایی و نیز سیالی فرم که از ویژگی‌های گرافیک شاعرانه است، در این اثر نیز دیده می‌شود. تصویر ۱۰، اجرای پوستر برای روز جهانی صلح است که براساس جمله‌ای شاعرانه، از طراح، درون مایه اثر را انتقال داده است. همان‌گونه که قبلاً به نقل از ادیبی هم گفته شد، سیالی و راحتی خطوط طراحی و نیز نوشتار پوستر بخشی از تکنیک ادیبی است. قبلاً به نقل از ادیبی اشاره شد که آشنایی‌زدایی یا دور شدن از ساختار معمول و مرسوم جزء شیوه کار ادیبی بوده است. گرچه ادیبی همزمان، از تصویر و نوشتار برای شاعرانگی در کارش بهره برده، اما بار عمده شاعرانگی آثار وی بردوش نوشتار است. مرور کارهای ادیبی نشان می‌دهد که وی آثار متعددی با رویکرد

و هم دشوار. این سهل و ممتنع بودن، در اثر درگیری زیاد، با واژه و فرم صورت می‌گیرد» (ادیبی، ۱۳۹۷).

درباره چگونگی مواجهه سفارش‌دهندگان با موضوع شاعرانگی ادیبی می‌گوید: «این فرآیند به تدریج و آرام‌آرام شکل گرفت. نخست با شاعرانی هم سلیقه کار می‌کردم. آن‌ها از این که شعر یا مطلب‌شان به زبانی غیر معمول ترجمه تصویری می‌شد، راضی و شگفت‌زده می‌شدند، برخی هم تغییر را برنمی‌تافتند. گاهی وقت‌ها سفارش‌دهندگان از ابتدا تا انتهای روند طراحی را به خودم وامی‌گذارند که از اعتمادشان سپاسگزارم» (ادیبی، ۱۳۹۷). در باره سفارش‌دهندگان غیر شاعر یا نویسنده و چگونگی مواجهه با آنان ادیبی می‌گوید: «همه سفارش‌دهندگان طراحی من شاعر، نویسند و مانند آن نبوده‌اند، گاهی به دلایلی ناچار شده‌ام که برای سفارش‌دهنده‌ای که درکی از این نوع کار ندارد، کاری معمول و مرسوم انجام بدهم. در باره اینکه آیا در عرصه گرافیک کسی تاکنون این‌گونه طراحی کرده است ادیبی می‌گوید: اینکه کسی شعر بگوید و براساس شعر اثر گرافیکش را طراحی کند اطلاعی ندارم. اما اگر استفاده از ابزار است، «ایسیدروفور»^{۱۵} هم کارهایی دارد که با ابزار درست شده‌اند. بعدها که ما یکدیگر را ملاقات کردیم از اینکه بی‌خبر از هم در استفاده از ابزار مثل هم فکر می‌کردیم، برایمان جالب بود» (ادیبی، ۱۳۹۷).

با توجه به اینکه شاکله آثار گرافیک متشکل از نوشته و تصویر است، شاعرانگی در گرافیک، در قالب این دو عنصر خودنمایی کند. در شاعرانه‌های گرافیکی ادیبی، هر دو عنصر دیده می‌شود. ادیبی اندیشه‌نگارهای شاعرانه‌اش را گاه براساس شعر خود یا دیگران طراحی می‌کند. تصویر ۳، پوستر با موضوع سوگواری است که شعر آن را ادیبی گفته است. در این پوستر بیت‌های شعر با قلمی که ویژه طراح است در حاشیه پوستر طراحی شده و بخشی از محتوای شعر که عدد پنج است نیز در بالا و پایین تصویر به وسیله پنج خورشید معناسازی شده است. دو مشخصه شاعرانگی در گرافیک که قبلاً بیان شد، یعنی بیان کنایی و سیالی و روانی فرم در این اثر رویت می‌شود. بیان کنایی این اثر، پنج خورشید طراحی شده درون آن است و به گمان، بار عمده سیالی و روانی فرم‌ها نیز بر شانه نوشتار حاشیه این تصویر است. در غالب آثاری که بعداً از ادیبی خواهیم دید، این ویژه‌گی‌ها وجود دارد. تصویر ۴، پوستر است که براساس شعر معروف «محتشم کاشانی» در باره ماه محرم طراحی شده در این پوستر ۷۲ قاب به نشانه ۷۲ شهید واقعه عاشورا طراحی شده و کلمات شعر به صورت دنباله‌دار به سلیقه طراح در این قاب‌ها پیش رفته است. علاوه بر بخش‌هایی از کلمات شعر که در این قاب‌ها طراحی شده، بخشی از نمادهای تصویری عاشورا در قالب تصویر و نوشتار به شکلی متفاوت در این قاب‌ها طراحی شده

نتیجه‌گیری

گرافیک که از دل نقاشی برای رفع نیاز ارتباطات عمدتاً تجاری قد علم کرد، در شکل غیر قدیمی ایرانی‌اش، چون نگارگری، تصویرگری، کتاب‌آرایی و مانند آن به فراخور نیاز و بسته به موضوع سفارش همواره با شعر و ادبیات درآمیخته بوده است. از میان شاخه‌های گرافیک قدیم ایران، نزدیک‌ترین‌شان به گرافیک امروزی، تصویرگری و کتاب‌آرایی است که در میان این آثار نیز پیوند شعر و گرافیک همواره وجود داشته و دارد. طراحان گرافیک ایرانی پس از دهه‌ها تجربه اکنون در مسیرهای تازه‌ای گام می‌گذارند. اندیشه‌نگارهای شاعرانه یکی از این تجربه‌هاست که در آن موضوع سفارش به شعر و شعر به تصویر و نماد و رمزگان و دیگر عناصری بصری بدل می‌شود. براساس یافته‌های این مقاله؛ اندیشه‌نگاری‌های شاعرانه، یعنی آثاری که ایده اولیه آن‌ها شعر یا جمله ادبی است. دو مشخصه شاعرانگی در گرافیک، بیان کنایی و سیالی و رهایی فرم است که در آثار ادبی این موضوع به گونه‌ای در ساختار و درون‌مایه اثر، رخ‌نمایی کرده است. اما چرایی شکل‌گیری این شاعرانگی در آثار وی به ترتیب اولویت، آشنایی با زبان مبدأ (شعر) و نیز زبان مقصد (گرافیک)؛ بیان بصری نو در گرافیک ایران؛ چیزی که ادیبی آن را آشنایی‌زدایی نامیده؛ علاقه خاص وی به شعر؛ جنس سفارش‌ها که با کار حرفه‌ای در مجله‌های ادبی همراه بود؛

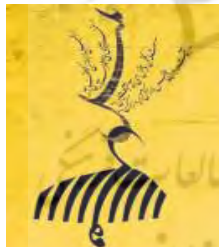
شاعرانگی طراحی کرده که برای یافتن جنبه‌های دیگر شاعرانگی آثار وی باید کارهای بیشتری از آثار ایشان را بررسی و تحلیل کرد.

بحث قبل از نتیجه‌گیری

از حدود سه دهه پیش به این سو برخی از مهم‌ترین مسائل گرافیک ایران، هویت در گرافیک، آموزش آن، کمبود منابع فارسی، متمرکزبودن شکل‌های صنفی و آموزش آن در مرکز کشور و از دید برخی، ناکارآمدی خط فارسی در عرصه گرافیک مدرن بود. با پشت‌سرگذاشتن برخی از مشکلات، گرافیک امروز ایران با حضور طراحانی چون ادیبی در همدمی با ادبیات غنی ایران ژانر بصری تازه‌ای را تجربه می‌کند. ادیبی هویت گرافیک خود را کم‌تر از نمادها و نشان‌های مرسوم شناخته شده می‌گیرد. وی اکنون با انباشت سال‌ها تجربه بصری، گرافیک موسوم به «فرهنگی» را با مضامین شعری و ادبی و اندیشه‌نگاری‌های شاعرانه‌اش بازآفریده است. همان‌گونه که شاعران شعر کانکریت افقی تازه‌ای را از پیوند شعر و گرافیک پیش روی ما قرار دادند، ادیبی هم در آثار خود پیوسته از ادبیات فاخر این سرزمین بهره برده است و افق جدیدی را فراروی علاقه‌مندان به این رشته، گشوده است. با توجه به دو مشخصه‌ای که قبلاً برای شاعرانگی در گرافیک بر شمرده شد، در هر کدام از آثار گرافیک شاعرانه ادیبی، این دو مشخصه به طریقی دیده شده است.

تصویر ۱۰. پوستری برای روز جهانی صلح، ایده شعری: بگذارد ماه بتابد. منبع: (آرشو ادیبی)

تصویر ۹. پوستری به مناسبت ورود آزادگان به کشور، با ایده شعری از دیگران: بلبل پر بسته ز کنج قفس درآ... منبع: (آرشو ادیبی)

تصویر ۸. پوستری برای عاشقان ظهور، ایده شعری: مه نهان گشته و ایام همه دی شده‌اند... منبع: (آرشو ادیبی)

که طرحی ز یلدای ما ریختند

تصویر ۷. کارت به مناسبت یلدای ایرانی، ایده شعری: زمستان و پاییز درآمیختند... منبع: (آرشو ادیبی)

تصویر ۶. کارت نوروز، ایده شعری: با محوریت هفت سین ایرانی. منبع: (آرشو ادیبی)

ادیبی، فرزاد (۱۳۹۳)، در گفتگو با پانا آرت درباره نمایش آثارش در گالری ایده.

ادیبی، فرزاد (۱۳۹۷)، در گفتگو با نگارنده پیرامون شاعرانگی در آثارش.
ادیبی، فرزاد (۱۳۹۹)، در گفتگوی با نگارنده، پیرامون ویژگی‌های کارش
دالوند، احمدرضا (۱۳۸۶)، نگاهی به آثار گرافیک فرزاد ادیبی: روح کالیگرافیک،
ذهن مدرن، روزنامه ایران، شماره ۳۷۳۴، ۸۶/۶/۲۰، ص ۱۷.

دین محمدی کرسفی، نصرت‌اله (۱۳۹۵)، نقد تطبیقی شعر کانکریت (تجسمی)،
کنگره بین‌المللی زبان و ادبیات، تربت حیدریه، دانشگاه تربیت حیدریه، نمایه
شده در آدرس اینترنتی:

https://www.civilica.com/Paper-LPMCONF01-LPMCONF01_1102.html
تاریخ دسترسی ۹۷/۹/۲

زاهدی، مرجان (بدون تاریخ)، طراحی گرافیک ایران، نمایه شده در گاه اینترنتی:
<https://iran.britishcouncil.orgarts/graphic>

سیدحسینی، رضا (۱۳۸۴)، مکتب‌های ادبی، جلد ۲، چاپ دوازدهم، انتشارات
نگاه: تهران.

شیوا، قباد (۱۳۹۵)، هنرمندی شرقی با بضاعتی احترام‌برانگیز، نمایه شده در
آدرس اینترنتی.

تاریخ دسترسی ۹۷/۷/۱۲ www.rangmagazine.com
طهماسب‌پور، محمدرضا (۱۳۸۹)، عکس در آثار گرافیک فرزاد ادیبی، روزنامه
شرق، شماره ۱۲۰۶، ص ۱۵، مورخ ۸۹/۱۲/۱۲
مگز، فلیپ‌بی (۱۳۸۴)، تاریخ طراحی گرافیک، ت. ناهید اعظم فراست و
غلامحسین فتح‌الله نوری، تهران: سمت.
کاشانی، مجید (۱۳۹۳)، صد نکته غیرحسین، درباره فرزاد ادیبی و آثارش، مجله
نشان، شماره ۳۲، پاییز ۱۳۹۳، صص ۱۰-۲۱.

فهرست منابع اینترنتی

تاریخ دسترسی ۹۷/۸/۲۴ <http://danesh.roshd.ir>
تاریخ دسترسی ۹۷/۸/۱۵ <http://honarnameh.ir/fa/news>
تاریخ دسترسی ۹۷/۹/۲ <http://panart.ir/fa>
<http://www.rangmagazine.com/post/182/>
تاریخ دسترسی ۹۷/۷/۱۲
<https://iran.britishcouncil.org/underline/visual-arts/graphic-designers>
تاریخ دسترسی ۹۷/۹/۲
تاریخ دسترسی ۹۷/۷/۱۲ <https://www.vajehyab.com>
تاریخ دسترسی ۹۷/۷/۱۲ <https://dictionary.abadis.ir/fatofa>

موانست با شاعران و نویسندگان؛ انباشت تجربه‌های بصری شاعرانه،
جایگاه شعر و شاعرانگی در سپهر اندیشه ایرانی و در مواردی نیز
براساس دغدغه‌های اجتماعی ایشان بوده است.

پی‌نوشت‌ها

۱. Poetry Concrete شعر کانکریت یا شعر تجسمی نوعی سبک شعری
است که در بخش‌های بعدی مقاله بیشتر توضیح داده شده است.
۲. Marinetti Fillipo شاعر ایتالیایی (۱۸۷۶-۱۹۴۴).
۳. این نقل و قول از دکتر افشار مهاجر و به صورت غیر مستقیم و در قالب نظر
در باره یک داوری دریافت شده است.
۴. منظور از نوشتار در این تحقیق، که در ادامه از آن نام برده خواهد شد، همان
نوشتار اطلاع‌رسان پوستر است. نوشتار تزئینی نوشتاری است که کارکرد عمده آن
تزئینی است نه اطلاع‌رسانی.
5. Calligraphy.
۶. فیلسوف ایرانی متولد ۱۳۲۶ در اصفهان و عضو گروه فلسفه هنر در
فرهنگستان هنر.

7. <http://honarnameh.ir/fa/news>

8. <https://dictionary.abadis.ir/fatofa>

9. Ideography.

10. George Herbert

۱۱. Guillaume Apollinaire شاعر فرانسوی متولد ۱۸۸۰ میلادی رم
درگذشت ۱۹۱۸.

12. Defamiliarization

۱۳. ادیبی در گفتگو با پایگاه پانا آرت به نشانی اینترنتی:

<http://panart.ir/fa>

۱۴. Slogan شعار تبلیغاتی.

۱۵. Issidero Ferrer طراحی گرافیک اسپانیایی.

فهرست منابع فارسی

ادیبی، فرزاد (۱۳۹۵)، گفتگوی سعیدی و براتی با فرزاد ادیبی پیرامون سبک و
شیوه او در طراحی گرافیک. نمایه شده در آدرس اینترنتی:
www.rangmagazine.com
تاریخ دسترسی ۹۷/۷/۱۲
ادیبی، فرزاد (۱۳۸۴)، از سری کتاب‌های: طراحان گرافیک ایران، فرزاد
ادیبی، به کوشش ساعد مشکئی، تهران: یساولی.

Poetic Ideography in the Graphic Artworks of Farzad Adibi

Mansour Kolahkaj*

Assistant Professor of Graphics Department, Faculty of Arts, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran.

(Received: 7 Sep 2020, Accepted: 19 Sep 2020)

Poetic ideography in graphics was established about a century ago under the influence of modern art common in the Futurism period by poets like Marinetti. The intellectual foundations of this poetical view were based on the poet's liberation from the shackles and restraints of grammar. The visual poetical view was first popularized by poets. The product of this poetical view was typography. The poetical view essentially sought to convey the theme of the poem, which was conducted by types. Until the early 1900s, the alphabet letters were utilized only in the usual horizontal/vertical forms. Then, typography was employed in a different form. As Marinetti put it, someone who watched an explosion should have their words thrown at the audience while screaming. In the second half of the 1900s, this expression style continued in some other way in the world of graphic design. This poetical view has been observed in the artworks of some contemporary Iranian designers, including Farzad Adibi. Farzad Adibi has continued to have such a poetical view in a continuous, systematic, and different way. His work identity is tied to this design style. He began professional graphic design in the early 1990s. Since then, he has designed numerous artworks in various graphics branches, including "cultural" graphics. A place has been attached to the "writing" in Farzad Adibi, which goes beyond the conventional informational element. Adibi's recent artworks are an amalgamation of visual poetical view and designer's nom de plume. Among the characteristics of his works of art are the designer's specific identity and its national identity, the visual expression and the special technique used in most of his artworks, and a stable personal style. Most recent Adibi artworks are manifestations of poetic and intrinsic ebullition, proportionate to the theme. In light of the foregoing, the present study seeks to answer the question, "What is poetic graphics, and how

and why did such poetic ideography take shape in the graphic works of this designer?". This study aims to describe Persian visual poetic ideography in Iranian graphics and express the deep links between Iranian graphics and fine literature. This study uses a qualitative approach, described by the visual content analysis of Farzad Adibi's graphic artworks. According to the findings, poetic ideography means works of art whose original idea was a poem or a literary expression. The two characteristics of a poetical view in graphics are the ironic expression and the fluidity of/ liberation from form, which somehow manifested in the structure and theme of Adibi's works of art. In response to the question as to why such a poetical view was formed in Adibi's artworks, several reasons can be mentioned. These include his mastery of the target language, i.e., poetry and the source language, i.e., graphics, a new visual expression in Iranian graphics (called defamiliarization by Adibi), his special interest in poetry, the type of orders along with professional works in literary magazines, familiarity with poets and writers, the accumulation of poetic visual experiences, the place attached to poetry and poetical view in the sphere of Iranian thought, and in some cases, his social concerns, in order of priority.

Keywords

Poetic Ideography, Visual, Contemporary Iranian Illustration, Farzad Adibi.

*Tel: (+98-916) 3117354, Email: mansor.kolahkaj@gmail.com